

Tisztelt konferencia-szervezők, tisztelt konferencia-részvevők, tisztelt egybegyűltek!

2001. szeptember 18-án, életének 88. évében elhunyt Szabó Árpád, a matematika történetének világszerte elismert szaktekintélye, a hazai tudománytörténeti kutatások egyik vezéralakja, a méltán nagynevű klasszika-filológus és ókortörténész, a lebilincselő pedagógus és elragadó magánember. Két évvel ezelőtt, amikor e konferencia közvetlen elődjének védnökeként tisztelt meg bennünket jelenlétével és figyelmével, még senki sem sejtette a szomorú tényt: hogy a mai napon ő már nem lehet itt, nem ajándékozhat meg bennünket szellemével. Velünk van azonban emléke. Hadd ragadjam meg az alkalmat, hogy emléke előtt tiszteljek, röviden felidézzem szakmai életútját, és néhány szóban méltassam elévülhetetlen eredményeit.

Szabó Árpád 1913. október 16-án született Budapesten. Felsőfokú tanulmányait a Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán kezdte 1931-ben, görög-latin szakos hallgatóként, majd a doktori fokozat megszerzése után 1935-től a Frankfurti Egyetemen hallgatott klasszika-filológiát és ókortörténetet, ahol 1939-ben habilitált. Érdeklődése eleinte a nyelvészet felé fordult, de kezdettől fogva nyitottnak érezte magát például antik néprajzi, vallás- és művelődéstörténeti kérdések irányában is. Ez a szellemi sokszínűség aztán egész életútján végigkísérte, és lehetővé tette számára, hogy mintegy az ókortörténet Odüsszeuszaként számos, egymástól látszólag távol eső területet bebarangoljon. Vándorlásai azonban nem egyszerű kalandozást jelentettek, hiszen az érdeklődési körébe tartozó diszciplínákat mély, alapvető belátásokkal és felfedezésekkel gazdagította.

Tanári pályafutását a Debreceni Egyetemen kezdte, ahol 1940-ben, 27 évesen a klasszika-filológia professzorának nevezték ki. Hamarosan széles körű elismerésre tett szert a *Periklész kora* című könyvével, amelynek mind akkor, mind a későbbi kiadásai alkalmával „időszerűségét” méltatták. Ez az időszerűség nagyon is tudatos, hiszen Szabó Árpád gyakran hangsúlyozta: „a történelem főként arra jó, hogy rajta keresztül jobban megértsük saját korunkat”. Őt, az antikvitás kitűnő ismerőjét leginkább talán ez az elv motiválta akkor, amikor sorra írta kitűnő könyveit Démoszthenészről, Szókratészről, Homéroszról vagy éppen a trójai háborúról. Eközben, a debreceni tanszék 1948-as megszűnésével a Budapesti Egyetem oktatója lett, ahol klasszika-filológiai és ókortörténeti előadásai valódi eseményszámba mentek, és nagyszámú hallgatót vonzottak nemcsak a kötelező látogatók, hanem a puszta érdeklődők köréből is.

A szépen ívelő karriert a forradalom törte meg, melynek hatására 1957-ben elbocsátották állásából. Ez a törés azonban váratlanul olyan távlatokat nyitott meg előtte, melyekről korábban nem is álmodott: 1958-tól a Matematikai Kutatóintézet munkatársa lett, és szinte minden figyelmét a matematika történetére fordította. Ez a fordulat persze nem előzmények nélkül ment végbe. Már a negyvenes évek végén, a dialektikus materializmusra irányuló általános érdeklődés légkörében Szabó Árpád a dialektika történetével kapcsolatos tanulmányokba fogott. A problematika teljesen magával ragadta, és úgy tervezte, egy átfogó könyvet ír ebben a témában, ám vizsgálatai egyre inkább a görög matematika kialakulása felé vezették. Amikor tehát az ötvenes évek közepén megjelentek első, külföldön publikált cikkei a görög matematikáról, és ezek átütő sikert hoztak, akkor ez a nemzetközi elismerés „mentette meg” a kegyvesztett Szabó Árpádot a tudománytörténet számára.

Főműve, a görög matematika kibontakozásáról írt könyve 1969-ben jelent meg német nyelven. Ebben egy addig még soha nem látott módon, egy teljesen újszerű nézőpontból tekintett a görög matematikára: a filozófiából kiindulva érkezett el a matematikához, majd onnan továbbhaladva visszajutott a filozófiához. A görög matematikai terminológia nyelvi elemzésén keresztül kimutatta, hogy a matematikai bizonyítás elve és gyakorlata a görög dialektikából, a vitatkozás művészetéből származik. Ugyancsak nyelvi eszközökkel fedezte fel, hogy a klasszikus görög matematika sokat köszönhet a püthagoreus arány- és zeneelméletnek is. A matematikai érvelések általános jellegét elemezve arra a belátásra jutott, hogy az absztrakt, deduktív, anti-empirikus gondolkodási stílus az eleai filozófiai tradícióból ered, ahol először jelent meg a logikai tudatosság és a szigorú érvelés (pl. indirekt bizonyítás) igénye. Ezzel új fényben tűntette fel mind a matematika történetében első válságként jelentkező „összemérhetetlenség” problémáját, mind a válságra válaszként érkező axiomatikus-deduktív kifejtési stílus eredetének kérdését. Mindezek a vizsgálatok hatalmas vihart és vitákat kavartak a tudománytörténet világában, és szerzőjüknek egyaránt szereztek barátokat és ellenségeket – pontosan úgy, ahogy minden igazán nagy és újszerű gondolat.

Szabó Árpád a siker ellenére sem horgonyzott le végleg a matematika történeténél, hanem onnan hajózott tovább az ókori görög csillagászat és földrajztudomány világa felé. A hetvenes években induló kutatásai nyomán, 1982-ben jelent meg a másik nagy tudománytörténeti műve, szintén németül. Eddigre már komoly hazai elismerésben is részesült: 1979-ben az Akadémia levelező tagjává, majd 1990-ben rendes taggá választották. Jellemző, hogy eddigre már tagja volt legalább 10 külföldi akadémiának és intézetnek. A Matematikai Kutatóintézetből 1983-ban ment nyugdíjba, bár ezzel még korántsem fejezte be saját kutatásait. Tudományos eredményeit Akadémiai, Apáczai Csere János és Széchenyi Díjakkal jutalmazták. Bár végül, nagy sokára 1991-ben visszakapta egyetemi tanári rangját, a hosszas késlekedés végül egy lebilincselő és nagy hatású pedagógustól fosztotta meg a magyar történész- és tudós-hallgatók egy nemzedékét, akik csak különleges alkalmakkor tapasztalhatták meg Szabó Árpád legendás előadói szellemének „hérakleitoszi” lángját.

Szerencsére maradtak eszközei arra, hogy segítse a tudománytörténet ügyét. Amellett, hogy még élete végén is sorra jelentek meg kitűnő könyvei, melyeket mindannyian jól ismerünk és használunk a tanításhoz, 1994-ben megalakult az azóta is aktív Magyar Tudománytörténeti Intézet Szabó Árpád vezetésével, melynek tevékenységéről számos szép, igényes kiadvány tanúskodik évről évre. Élete végéig töretlen lelkesedését mi sem jelzi jobban, mint a tavaly előtti megtisztelő részvétele ezen a konferencián.

Szabó Árpád hajója immár végleg révbe ért, ám utazásai során kitörölhetetlen emléket hagyott a matematika, a csillagászat és a geográfia történetében éppúgy, mint viszonyunkban a görög mondák, istenek, hősök, államférfiak és művészek világához. Azért alkotott, hogy tudjunk emlékezni, hogy jól tudjunk emlékezni a régmúlt korokra, és hogy ezen keresztül jobban megérthessük azt a világot, amelyben mi élünk. Sajnos mára már Szabó Árpád professzor úr is közös emlékezetünk részévé vált. Emlékezzünk rá szeretettel és tisztelettel.